

Iryna Horokholinska

Conceptual and methodological tools for the study of the phenomenon of religion on philosophical and religious heritage of Kant

This article analyzes the potential of religion-science tools in the study of the phenomenon of religion as an example axiological doctrines of Kant and his interpretation of the nature of morality and religion. An attempt to discover unexplored aspect of the problem as a major methodological incentives appeal to philosophical and religious heritage of Kant in modern scientific discourse.

Keywords: axiological doctrine of Kant, ritualism, moral practices, principles of study, antinomy, scientific problem, ethical theology.

Ирина Горохолинская

Концептуально-методологический инструментарий исследования феномена религии на основе философско-религиоведческого наследия Канта

В статье анализируется потенциал религиоведческого научного инструментария в исследовании феномена религии на примере аксиологической доктрины Канта и его истолкования природы морали и религиозности. Делается попытка выявить неисследованные аспекты заявленной проблемы как ведущие методологические мотивации обращения к философско-религиоведческому наследию Канта в современном научном дискурсе.

Ключевые слова: аксиологическая доктрина Канта, ритуализм, моральная практика, принципы исследования, антиномичность, научная проблема, этикотеология.

УДК 2-175

© Василь Малик
(Чернівці)

ГЕНЕЗИС ДОСЛІДЖЕННЯ ЕСХАТОЛОГІЇ

У статті наведені підходи науковців до розгляду есхатологічної проблематики. Автор показує генезу історичних пошуків коренів есхатології, її суті і призначення.

Ключові слова: період, есхатологія, типи есхатології, види есхатології.

Актуальність проблеми. Есхатологія, тобто система поглядів та уявлень про "кінець світу", спасіння та загробне життя, характерна для міфології та деяких релігій. Стосовно запровадження у науковий обіг терміну "есхатологія" є різні погляди. За одними джерелами автором терміну вважають Ф.Шлейєрмахера [1, с.75], за іншими авторами вважають протестантських богословів XVII ст. [2, с.910]. Скоріше всього, остаточне утвердження терміну відбулося з XIX століття [3, с.471].

Підґрунтям існуючих підходів до визначення є дискусійна думка Джеймса Орра про есхатологію як центральну тему релігієзнавства XIX – XX століття [4, pp.20-30]. Дискусію зумовили два підходи у богослов'ї – перший абсолютне погодження з ідеєю про центральність теми, і другий, що розглядає есхатологію як таке ж учення, як і вчення про відкриття і про працю Святого Духа.

Найбільш повне визначення есхатології у XXI столітті знаходимо у теологічному енциклопедичному словнику Уолтера Елвелла і у «Новому біблійному словнику». У роботах есхатологія тлумачиться як учення про "останні події" (гр. *eschata*), тобто про остаточну долю людини (включаючи смерть, воскресіння, суд і посмертне існування) чи світу. [5, с. 1434-1435].

Мета статті: показати генезис есхатологічних досліджень представниками православ'я, католицизму і протестантизму. Переконати у цілісності їх підходів до проблеми і її всесторонньому вивченню.

Основний виклад. Досліджені нами джерела і літературу з цієї проблеми вважаємо за доцільне розділити на п'ять груп за принципом популяризації і конфесійної поліваріантності есхатологічної проблеми.

Перша – ранньохристиянські джерела. До цієї групи віднесемо Біблію, апокаліптичну літературу, вчення Отців Церкви та ранньохристиянських письменників. Об'явлення Івана Богослова стало вихідною основою для аналізу і тлумачення апокаліптичної проблематики у цих працях. У літературі викладене різне розуміння і тлумачення того, як буде здійснюватись Другий прихід Христа, Тисячолітнє царство, суди, покарання грішників, тривалість їх мук, блаженство праведників тощо. Розкрито ідеї течій, які розкривали есхатологічні істини, акцент зроблено на хіліазмі та апокастасисі.

Загалом, ранньохристиянські джерела розкривають суттєві особливості есхатологічного вчення і відображають внутрішні переконання віруючих у скороминучості цінностей земного життя і очікування приходу Ісуса Христа. У критичних працях, присвячених цьому періоду, найбільш повно, порівняно з іншими джерелами, відображено реальність розвитку есхатологічних прогнозів. Зокрема, критичний аналіз ранньохристиянської есхатології з позицій сучасності наведено у праці А.Гарнака "Сущность христианства". У ній дано оцінку есхатологічним концепціям Ранньої Церкви, пояснено такі поняття як: "кінець світу", "смерть", "воскресіння", "Боже Царство".

Друга група джерел загальнонаукові джерела, присвячені аналізу есхатологічних вчень. У них передано суть наукових поглядів на визначення есхатології та її основних складових і пропонуються прогнози подальшого історичного розвитку цивілізації.

Цю групу джерел у свою чергу ми класифікували на три підгрупи: перша – дореволюційні розробки; друга – роботи науковців радянської доби; третя – праці сучасних дослідників.

Серед джерел першої підгрупи ми виокремили роботи Ігнатія Брянчанінова, Феофана Затворника, С.Булгакова, М.Бердяєва. Якщо для І.Брянчанінова був характерний песимізм в поглядах на церковну діяльність і досить негативне ставлення до західного богослов'я та всього світського, то Ф.Затворник був більш оптимістичним і робив акцент на позитивних сторонах духовного життя. Між ними навіть була полеміка в питанні тілесності душі і ангелів. У своїй праці "Слово про смерть" І.Брянчанінов стверджував, що душа і ангел мають тонку "ефірну" тілесну оболонку, а Ф.Затворник наполягав на тому, що "душа і ангел – не тіло, а дух". У праці "Труды по социологии и теологии" С.Булгаков розглядає есхатологію у контексті історії, а М.Бердяєв у "Досвіді есхатологічної метафізики" акцентує увагу на онтологічній основі есхатологічного вчення. Другий прихід Христа вони трактують як попередження можливого розвитку подій кінця світу.

До другої підгрупи літератури увійшли роботи дослідників радянської доби: П.Гопченка, Г.Жосана, Й.Кривельова, А.Каримського, В.Лешана, О.Москаленка і архівні матеріали цього періоду. У цих працях розглянуто доктрину про кінець світу з атеїстичних позицій. Дослідниками добре обґрунтовано методологію атеїстичного виховання і форми боротьби з есхатологічними настроями серед народу та ідеологічними ворогами соціалістичного устрою і будівників комунізму. Зокрема, в одному з місцевих архівних матеріалів цього періоду головними засобами соціалізації віруючих людей у суспільстві визначено пожвавлення роботи гуртків, позашкільних закладів, пропаганда досягнень народного господарства.

Для джерел пізнішого часу, серед яких робота І.Свенцицької "Раннє християнство: сторінки історії", характерним є історико-соціологічний та психологічний підхід до есхатології. Авторка скрупульозно досліджує християнську концепцію "кінця світу" і виводить основи есхатології, обмежуючись поняттям "месіанізм" [6]. До третьої підгрупи увійшли роботи сучасних дослідників есхатології. Значним досягненням вітчизняних науковців у дослідженні есхатологічних ідей періоду Реформації є окрема праця В.Нічик,

В.Литвинова, Я.Стратій, присвячена подіям XVI – XVII ст. "Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні". Автори підкреслюють паралелізм у розвитку релігійного руху України і Заходу.

Серед вітчизняних робіт виокремлюються дослідження В.Докаша, М.Черенкова, В.Шевченка, Б.Мазницького, М.Фоменко, В.Титаренко, О.Бодрова. Вони мають антропологічний характер і спрямовані на розкриття проблеми самоусвідомлення людини, розуміння нею своїх страхів, і особливо страху кінця світу, визначення лінії поведінки, способу життя.

Порівняльний аналіз православної і протестантської літератури дано у роботі "Учение о спасении в разных христианских конфессиях", яку впорядкував О.Бодров. Він висвітлює ідею спасіння через аналіз праць єпископа Діоклійського Калліста, Бернара Себоуе, Веллі-Матті Керккеїнена, Сіма Пеура, Альфреда Кюена та лютеранівське вчення про спасіння. Спільною основою робіт автор визначив Біблію як підґрунтя есхатологічного вчення та віру у можливість існування пекла і свободу вибору людиною способу життя.

Сьогодні на сторінках наукових видань питання есхатології обговорюються вченими і практиками у різних площинах людського існування. Серед робіт і авторів цієї проблематики доцільно назвати праці: А.Кураєва "Раннее христианство и переселение душ" [7, с. 19], О.Кирлежєва "Эсхатологическое измерение христианства", В.Масненко "Православні есхатологічні та теологічні уявлення напередодні та під час Німецько-радянської війни 1941–1945 рр.". У цих статтях розглянуті наукові підходи до визначення есхатології, обґрунтовано її витоки і показано переломні і вихідні моменти у розвитку теорії про "кінець світу".

Третя група досліджень есхатологічної проблематики це католицькі джерела і література, у них систематизовані погляди на есхатологію як керманіча морально-етичного очищення душі людини.

Важливими для розуміння католицької есхатології є роботи Августина Блаженного, Томи Аквінського, Р.Брауна, Д.Алісона, Я.Москалика, П. де Лоб'є, А.Цігенауса, П.Тівольє, В.Вроша, Р.Мизя, В.Лугового, Л.Сегюра, А.Фроссара та ін. Наприклад, Я.Москалик аналізує есхатологічну христологію, де він звертає увагу на те, що "Ісус – це Есхатон, тобто остаточна межа і ціль людської історії", він провісник Божого Царства [8, с. 81]. В есхатологічних дослідженнях Патріка де Лоб'є зроблено аналіз лінійної і циклічної концепцій розвитку людства, визначено сутнісні характеристики мілленіалізму, застосовано порівняльний метод в аналізі юдейської і християнської традицій, схарактеризовано поняття "месіанізм", "кінець світу", "Другий прихід Христа", "антихрист". Соціально значущою є запропоновані автором підходи до розгляду ролі есхатології у кризові періоди розвитку людства і людини.

Також заслуговує на увагу дослідження А. Цігенауса, який систематизував відомі католицькі доктрини про предмет есхатології, події останнього часу. Автор розкриває значення есхатології у богослов'ї та особистому житті людини, досліджує основи цієї науки, її біблійне підґрунтя, вчення Церкви, розглядає розуміння есхатологічних моментів у різні історичні епохи [9, с.4]. У працях П.Тівольє, В.Вроша, Р.Мизя, В.Лугового, Л.Сегюра, А.Фроссара наведено характеристику перебігу основних подій кінця світу, зроблено наголос на сотеріологічній концепції есхатологічних пророцтв.

Четверта група джерел про есхатологію це православні джерела, що конфесійно інтерпретують есхатологію. Основна тематика православної есхатології – це вчення про антихриста, на якому зроблено акцент. Есхатологічна проблема розглядається у містичному, богословському і соціальному аспектах. Яскравими їх виразниками є відповідно Серафим Саровський, І.Брянчанінов, Ф.Затворник, В.Соловійов, О.Мень та ін. Серед сучасних есхатологічних православних робіт доцільно назвати роботи "Введение в основное богословие" Архієпископа Михайла (Мудьюгіна) та дослідження єпископа Михайла (Грибановського). У них запропоновано авторське пояснення окремих аспектів Божого Об'явлення. Автор першої роботи детально характеризує питання про історичність Ісуса Христа та аналізує події, пов'язані з його Першим і Другим приходом. Архієпископ Михайло розкриває есхатологічну тему з філософської точки зору, використовує дані гуманітарних і природничих наук. Він доводить, що філософські пошуки відповіді на основні питання життя знаходять своє повне завершення в істинах християнської віри, отриманих з

Об'явлення і засвоєних розумом [10]. Близькими за змістом до попереднього джерела є твори єпископа Михайла (Грибановського). Богословський елемент чітко виражено у дослідженні К.Чумакова "Православная эсхатология". Обраний автором підхід розкриває проблему "кінця світу" через призму Об'явлення та праць Отців Церкви. Схожі підходи зустрічаємо у Є.Тимошина та архієпископа Аверкого. Праці авторів представляють глибокий аналіз існуючих православних теорій щодо тлумачення Об'явлення Івана Богослова і дають настанову новому поколінню до утримання від гріха.

Роботою фундаментального характеру є дослідження Б.Кир'янова "Полное изложение истины о Тысячелетнем Царстве Господа на Земле". У ньому маємо синтез усіх попередніх підходів до розкриття проблеми: дослідження есхатології від періоду Ранньої Церкви, періодизація розвитку есхатологічної ідеї і критичний аналіз віднайдених автором заміток. Загальне воскресіння мертвих дослідник витлумачує у контексті біблійної історії воскресіння Лазаря, критично підходить до творчого спадку митрополита Макарія. Сучасна позиція православ'я щодо есхатології представлена у брошурах і листівках, видрукованих у монастирях України, Росії і поширених у храмах серед віруючих. Серед друкованих видань назовемо "Православні листи", "Звернення митрополитів". У них окреслено коло питань православної есхатології: від пропаганди біблійного сюжету з його послідовними етапами і характеристикою персонажів, до аналізу праведного життя Отців Церкви та звернень священиків щодо цифрового маркування, життя церкви, обрядів і ритуалів наших днів.

На нашу думку, найбільш систематизованими і розробленими есхатологічні ідеї є у протестантизмі. Література протестантського спрямування складає п'яту групу джерел. Фундаментальними працями цієї групи стали роботи епохи реформації: Мартіна Лютера і Жана Кальвіна, Ульріха Цвінглі, Томаса Мюнцера, армініаністів та їх аналіз С.Головащенко, В.Порозовською, М.Сміроном.

Окремі дослідження М.Еріксона, Г.Тіссена, У.Грудема, А.Мак-Грата, П.Еннса, Ф.Стагга, Ч.Райрі, Р.Паша, Д.Коттрелла, Г.Даффілда, Д.Хайфорда, В.Мензіса, С.Гортонна у руслі розгляду основних богословських понять тлумачать ранньо-протестантську есхатологію як вчення про християнські очікування та формулюють принципи есхатології. Характерним для їхніх робіт є розгляд есхатології як загальної (всезагальної), так і особистої. Науковці прагнуть до єдиної термінології, зокрема, у поясненні таких понять, як: "смерть", "небо", "пекло", "повернення Христа", "Воскресіння мертвих", "Суди", "Тисячолітнє Царство", "вічний стан". Сутнісні характеристики протестантської течії анабаптистів як реалізаторів мілленаристських ідей обґрунтовують В.Гаєвський, К.Прохоров, Т.Лейн, Е.Кернс, Л.Спіц, В.Крестьянінов.

На основі аналізу встановлено, що в есхатологічних джерелах адвентистського напрямку акцентується ідея Тисячолітнього Царства на Небі. В початках зародження адвентизму були зроблені спроби встановлення часу настання "кінця світу" через визначення дат приходу Ісуса Христа, але пізніше спостерігаємо категоричне заперечення практики вираховування дат приходу Христа [11, с. 145-160].

Серед джерел цього напрямку кінця ХХ – початку ХХІ ст. доцільно назвати праці О.Уайт, які є поширені в Україні. Вона заперечила дату приходу Христа у 1843 році. Тисячолітнє Царство, вважала О.Уайт, буде не на землі, а на небі, значення пророцтв, пророків, пророчого дару О.Уайт і принципів формування здорового способу життя як специфічних рис вчення церкви адвентистів [12]. Перегукується з попередньою у трактуванні есхатологічних подій робота А.Лікі "Бог говорить" [95]. Дослідником визначено час, коли відбудеться Армагеддон, а саме, до початку Тисячоліття. Проблеми соціального служіння церкви АСД розкриває у праці "Христос гряде" Н.Галлі.

Історію есхатологічних ідей Свідків Єгови досліджували Е.Бартошевич, В.Конік, О.Москаленко, П.Яроцький, Є.Прайс [13, с. 10-99] і Р.Франц. Ними обґрунтовано основні дати розвитку і особливості есхатологічних поглядів організації "Свідків Єгови" як руху, аналіз зміни дефініцій доктрин Армагеддону ; розроблена концепція визначення пророчих дат кінця світу [14]. Наприклад, визначення років, у які можливий "кінець світу", із

поясненням вибірковості дат, зустрічаємо у праці Р.Франца "Криза совісті". Автор наводить такі дати: 1878 р., 1881 р., 1918 р., 1919 р., 1925 р., при цьому звертає особливу увагу на 1919 рік з двох причин – визначення особливої ролі Корпорації як представника влади Христа на землі і залишку, що увійде після смерті в уряд Христа.

Популярними ідеями Свідків Єгови на сьогодні є ідеї звеличування райських благ тисячолітнього періоду на фоні існуючих проблем сьогодення. Активну проповідницьку роботу члени організації проводять через друковані праці "Вартова башта", "Дивись! Я створюю все нове", "Пробудись".

Баптистська есхатологія – є христологічно-сотеріологічною, і більше всього систематизована Д.Пентекостом. Хоча і він масову есхатологічну інформацію описує стисло, звертаючи увагу на суперечливі питання та пророчі ідеї в контексті біблійної есхатології.

Неможливо оминати увагою дослідження баптистського євангелиста Біллі Грема "Чотири вершники Апокаліпсису" [15]. Послідовно розкриваючи завдання Церкви: помірковано брати участь у розв'язанні різних проблем, пропагувати Євангелію, готувати людей до вічного життя, автор розглядає конкретні есхатологічні поняття.

Витоки та сучасне розуміння харизматичних елементів п'ятидесятницької есхатології досліджували В.Франчук, Г.Даффілд і Н.Клів. Серед цілого ряду праць цієї проблематики варто назвати роботи Д.Ріка, Р.Соловія. Богослови визначають дати руху пробудження, викладають ряд ідей, які обґрунтовують есхатологічний зміст цієї доктрини.

Чимало п'ятидесятницької літератури розкриває проблему настання днів Великої скорботи (Великого горя). Вважаємо, що загальні погляди на цю проблему передають дослідження В.Мензіса і С.Гортонна. У працях У.Грудема, Г.Тіссена, Р.Паша, К. і Е. Чент, Т.Бейнса, С.Гортонна, Р.Спраула зустрічаємо розуміння межового стану, коли тіло людини у могилі, а душа безсмертна. Різні соціально-політичні орієнтації Протестантських Церков відобразилися у двох основних напрямках протестантського богослов'я: ліберальне богослов'я (А.Річль, Е.Трельч, А.Гарнак) і протестантська неоортодоксії (К.Барт, Р.Бультман, Д.Бонхеффер).

Цінними джерелами есхатологічної думки є праці енциклопедичного характеру. Це результати наполегливої праці зарубіжних авторів: У.Елвера, Ф.Рінекера, Г.Майєра, Р.Мартіна, Д.Рейда, К.Еванса. У висновках про есхатологію вони визначають суть есхатології та коротко характеризують її види, типи, часто без означення категорій. У роботах немає одностайності щодо цих понять.

Загальний огляд джерел п'яти груп дозволив визначити такі основні положення: есхатологія як галузь знань є добре обґрунтована і різнопланово розроблена. Практика роботи з віруючими людьми наштовхувала провідних релігійних діячів на переосмислення есхатологічних ідей і заземлення їх до рівня буденного життя. Це зумовило утвердження в науці і теології морально-етичного і сотеріологічного підходу до питання "кінця світу". На основі хронології видань та ставлення їх авторів до есхатологічних питань можна стверджувати, що наукова думка з досліджуваної проблеми пройшла у своєму розвитку такі етапи: література з аналізом ранніх есхатологічних ідей, есхатологія періоду Реформації, конфесійна література радянського часу, література нашого часу. Характерною ознакою праць, на есхатологічну тематику, є висвітлення їх теологами, фахівцями історії теології. Вони відзначаються багатою джерельною базою, значним фактичним матеріалом.

Висновки. Водночас панорамність зазначених досліджень не охоплює всіх питань, що стосуються проблеми. Авторами не узагальнені теоретико-методологічні засади християнського есхатологічного вчення; не розглянуті особливості реалізації основних завдань есхатології у сучасних умовах, не досліджено конфесійну поліваріантність есхатологічної проблематики.

Література

1. Pentecost J. Dwight, Things to Come. A Study in Biblical Eschatology / Dwight Pentecost J. – Grand Rapids, MI: Academie Books, 1964. – 633 p.
2. Грем Б. Четыре всадника Апокалипсиса (Откровение Иоанна Богослова) / Билли Грем. – Б.м.: Христианский мост, 1992. – 197 с.
3. Докаш В. Кінець світу: еволюція протестантської інтерпретації: Монографія / Віталій Докаш. – Київ – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 544 с.
4. Кураев А. Раннее христианство и переселение душ [Электронный ресурс] /А. Кураев. – Режим доступа: <http://www.nefedor.com/cgi-bin/nphmgwsgi>.
5. Лионский Ириней. О тираническом царстве антихриста [Электронный ресурс] / Св. Ириней Лионский /. – Режим доступа: <http://ipckatakomb.ru/pages/893>.
6. Мень А. Библиологический словарь: в 3-х томах. / Александр Мень. – Т. 3. – М., 2002. – 527 с.
7. Мюллер Д. Т. Христианская догматика: учебник по догматическому богословию для пасторов, учителей и мирян [Электронный ресурс] / Д. Т. Мюллер: Лютеранское наследие, 1998. – Режим доступа: ekgod.ucoz.ru/load/0-0-0-1280-20.
8. Нічик В. М. Гуманістичні реформаційні ідеї на Україні (XVI – поч. XVII ст.) / Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М – Київ: Наукова думка, 1990. – 372 с.
9. Прокопчук А. Библиейская герменевтика или ключ к пониманию Библии / Андрей Прокопчук. – Брест: ОАО Брестская типография, 2000. – 128 с.
10. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного, Б. Любовика. – Київ, 1996. – С. 10.
11. Святитель Кирил, архиеп. Поучения огласительные и тайноводственные / Святитель Кирил, архиепископ Иерусалимский. – Москва: Синодальная библиотека московского патриархата, 1991. – С. 1 – 340.
12. Словарь Нового Завета. Т. 2: Мир Нового Завета / [под ред. Крейга Эванса, Ральфа Мартина и Даниэля Рейда]. Серия "Современная Библистика". – Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2010. – 960 с.
13. Тимошина Е. В. Теория "Третьего Рима" в сочинениях "Филофеева цикла" / Е. Тимошина // Правоведение. – 2005. – № 4. – С. 189.
14. Швейцер А. Мистика апостола Павла [Электронный ресурс] / А. Швейцер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Schw_Mist/16.php.
15. Шевченко В.В. Конфесійна свідомість в системі цінностей цивілізованого світу // Українське релігієзнавство. – 2010. – № 56. – С. 46-61.

Vasyl Maluk

Genesis of Eschatology

The article presents scientific approaches to consider the eschatological perspective. The author shows the historical genesis of searches roots eschatology, its nature and purpose.

Keywords: time, eschatology, eschatology types, types of eschatology.

Василий Малык

Генезис исследования эсхатологии

В статье приведены подходы ученых к рассмотрению эсхатологической проблематике. Автор показывает генеза исторических поисков корней эсхатологии, ее сути и назначения.

Ключевые слова: период, эсхатология, типы эсхатологии, виды эсхатологии.